

ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ «ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΟ ΚΙΤΣ»¹

Pascale Casanova*

«Άλλη μια αιχμή ενάντια στις ψηλές κορυφές και ένα αγελαδοτροφείο ενάντια ορεινά βοσκοτόπια. *I give my vote: πεδιάδα!*»

A. SCHMIDT, *Σκηνές από τη ζωή ενός φάνου*²

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ μας για ένα καθαρό αντικείμενο της γλώσσας, απελευθερωμένο επιτέλους από τον κόσμο (κι από την ιστορία, κι από την πολιτική) οδηγεί συχνά την κριτική να εξυμνεί την μορφική «καθαρότητα» του έργου του Arno Schmidt, στην αδημονία της να ξεμπερδεύει με το πραγματικό και την πεζότητα, από τα οποία παρ' όλ' αυτά τα κείμενά του, χαριέντως, ξεχειλίζουν.³

Τυφλωμένοι από την εξαιρετική ιδιοτυπία και τη μορφική καινοτομία των κειμένων του Schmidt, αφήνουμε κατά μέρος αυτό που θα μπορούσε να μας επιτρέψει να τα διαβάσουμε και να τα κατανοήσουμε πραγματικά. Παράδοξως, η κριτική, προσεγγίζοντας τον Joyce και τον Schmidt, τους υποβάλλει στην ίδια μεταχείριση και στον ίδιο ακρωτηριασμό.

Οι ελλειπείς μας γλωσσολογικές, ιστορικές, κοινωνικές και κυρίως πολιτικές γνώσεις για την Ιρλανδία μας υποχρεώνουν να αντιμετωπίζουμε το *Finnigan's Wake* του Joyce ως καθαρό αντικείμενο της γλώσσας, απελευθερωμένο από τους περιορισμούς της αναπαράστασης, ενώ το έργο αυτό, οριακή εμπειρία των ορίων της λογοτεχνίας, θα γινόταν σχεδόν ακατανόητο αν έσπαζε ο περίφημος «δεσμός» μεταξύ της γλώσσας και της πραγματικότητας. Με τον ίδιο τρόπο, η αδιατάραχτη (και επίμονη) μανία μας να αποσπούμε την λογοτεχνία από την ιστορία μάς εμποδίζει να αποδώσουμε στα έργα του Arno Schmidt όλη τους την οργή, τη δύναμη, ενίοτε και την βία τους. Ο πόλεμος, στον οποίο ο Arno Schmidt ενεπλάκη, η μεταπολεμική Γερμανία και οι διαμάχες των διανοουμένων της, με δυο λόγια όλα τα πολιτικά και λογοτεχνικά διακυβεύματα της δεκαετίας του '50, είναι απαραίτητα προκειμένου να κατανοήσουμε και την ίδια τη μορφή του.

Ο Arno Schmidt (γεννήθηκε το 1914) συγκρότησε την προσωπικότητά του κατά κύριο λόγο ενάντια στη Γερμανία και ενάντια σ' όλη της την πνευματική παράδοση. Μέλος της γενιάς των συγγραφέων που

ίδρυσαν την *Ομάδα 47*, αλλά αυτοδίδακτος και όψιμος θεράπων της λογοτεχνίας, συμμερίζεται μ' εκείνους αυτή την προκλητική απειθεία προς τη χώρα του.

Αυτό που, την επαύριο του πολέμου, οδηγεί τον Heinrich Böll ή τον Alfred Andersch να θέσουν την πολιτική στο επίκεντρο των θεωρητικών και λογοτεχνικών κειμένων τους, να αναρωτηθούν για τις πνευματικές ρίζες του ναζισμού και τις πλασματικές βεβαιότητες της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ωθεί τον Arno Schmidt να μεταφέρει την ίδια αυτή εθνική κριτική στο πεδίο της γλώσσας, να αρνηθεί κάθε κατεστημένο πολιτικό λόγο και να προτείνει μία «λογοτεχνική πολιτική».

Είναι πλεονασμός να πούμε ότι δεν βρισκόμαστε μέσα σ' ένα καθαρό μορφικό σύμπαν, όπου ενδιαφέρει μόνο η ομορφιά των συντακτικών συνδυασμών και η καινοτομία των μεταφορών. Ο Arno Schmidt μετατοπίζει την πολιτική κριτική της Γερμανίας σ' ένα άλλο πεδίο χωρίς πο-

τέ να απαρνείται τη μάχη των συγχρόνων του. Όπως ο φίλος του Alfred Andersch (που επίσης γεννήθηκε το 1914), ο οποίος εξιστορεί στο γνωστό του αφήγημα, *Τα κέρσια της ελευθερίας*,⁴ την λιποταξία του από το γερμανικό στρατό κατά τη διάρκεια του πολέμου σαν «μια μοναδική στιγμή ελευθερίας», ο Arno Schmidt θυμίζει, με τον δικό του τρόπο, αυτή τη βαθμιαία απελευθέρωση από την ίδια τη χώρα του.⁵ Η κατ' ουσίαν εσωτερική του εξορία, αυτή η απομόνωση που διεκδίκησε ήδη από τη δεκαετία του '50, η άρνησή του κάθε συνέντευξης και κάθε δημόσιας εμφάνισης, που θα του προσδώσουν την επωνυμία του «ερημίτη του Λούνεμπουργκ», είναι ένας άλλος τρόπος για να δηλώσει τον αντι-γερμανισμό του. Η *Zanzibär*, το μυθιστόρημα του Alfred Andersch που εκδόθηκε το 1957, είναι έτσι για κείνον ένα «ακαταμάχητο κατηγορητήριο ενάντια στην Γερμανία(...)».

Μία πρώτη τάξεως ψήφος μομφής

*ενάντια στους ιθύνόντες μας, τους φουσκωμένους από ανταρσία και αυτοϊκανοποίηση⁶». Η ναζιστική Γερμανία είναι παρούσα σε κάθε γραμμή του *Σκηνές από τη ζωή ενός φάνου* με τρόπο κωμικοτραγικό: «και τα ένστολα νευρόσπαστα παρελαύνουν εκτινάσσοντας γελοιωδώς τα πόδια τους, σφυροκοπώντας μηχανικά το έδαφος με τα πεταλωμένα τακούνια τους. Τα τευτονικά κεφάλια τους, ριγμένα προς τα πίσω, αρχίζουν να μουνγκανίζουν με σιγουριά: – Γη ιερή των προγόνων σου...⁷».*

Στον αντίποδα της «ανανέωσης» της γερμανικής λογοτεχνίας που επιχειρεί η *Ομάδα 47*, προσπαθώντας να απογυμνώσει την αφήγηση από κάθε πειρασμό αισθητισμού για να δηλώσει σαφέστερα την πολιτική της στράτευση, ο Arno Schmidt είναι στην πραγματικότητα ο μόνος που αναλαμβάνει μια συστηματική κριτική του ύφους και της

* Η Pascale Casanova είναι κριτικός λογοτεχνίας.

φόρμας του μυθιστορήματος. Επιλέγει το αντίθετο του εθνικού αισθητικού προτύπου. Σε όλα του τα βιβλία διακηρύσσει την περιφρόνηση του για εκείνον που έχει ανακηρυχθεί ο μεγαλύτερος συγγραφέας της Γερμανίας: «Στο έργο του Goethe, ο πεζός λόγος δεν είναι μια μορφή τέχνης αλλά επίδειξη πολυπραγμοσύνης (fourge-tout)⁸· ενάντια στη σοβαρότητα, εγκωμιάζει την ελαφρότητα, το χιούμορ και τη φάρσα· ενάντια στην ποίηση, την πρόζα και την πεζότητα· ενάντια στο λυρισμό και τη μεταφυσική, το σαρκασμό: «Μακάρι όλοι οι συγγραφείς να άδραχναν μ' ορθάνοιχτα χέρια τις τσουνκνίδες της πραγματικότητας. Μακάρι να μας τα έδειχναν όλα: τη μαύρη και γλοιώδη ρίζα, το γλανκοπράσινο φαρμακερό κοτσάνι, το αναιδές, εκθαμβωτικό και παράτονο λουλούδι...⁹». Ο τίτλος της συλλογής του, *Τριαντάφυλλα και πράσο*, συνιστά από μόνος του μιαν εξαιρετική σύνοψη της ποιητικής του: ανατετραμμένα στερεότυπα και αντιστραμμένη ποίηση, που, χάρη στην απτή απόδοση των πιο λεπτεπίλεπτων και αφηρημένων αισθήσεων, ανανεώνουν τις πιο τετριμμένες περιγραφές της λογοτεχνίας.

Στο *Υπολογισμοί* μάχεται για την ανανέωση της στίξης, για την απλοποίηση της ορθογραφίας και για να επιβάλει στους εκδότες και στους τυπογράφους τις τυπογραφικές του καινοτομίες. «Δεν πρόκειται εδώ για μια παράλογη ανάγκη πρωτοτυπίας ή εντυπωσιασμού πάση θυσία... αλλά (για) την αναγκαία πρόοδο, την αναγκαία εκλέπτυνση του εργαλείου του συγγραφέα¹⁰». Ανάγει τη διαφορά μεταξύ «Δύο» και «2» σε κύριο άξονα της εκφραστικότητάς του, και τις λεπτές αποχρώσεις των παύσεων, σύμφωνα με την αυξουσα τάξη της διάρκειάς τους, σε καθαυτό σύμβολο της ελευθερίας του. «...Αν δεν μας δίνεται αυτή η ελευθερία, την παίρνουμε! Γιατί είναι αναγκαία. Αναγκαία για να κάνουμε τη γλώσσα αυτό που οφείλει να είναι: η άοκη αναπαραγωγή της πραγματικότητας όλο και καλύτερα και πάντοτε με περισσότερη υποβλητική δύναμη¹¹». Γι' αυτό το λόγο, χρειάστηκε να παλέψει με τους εκδότες του για να τυπώσει τα τελευταία του βιβλία, μεταξύ των οποίων το *Χρυσοκεντημένο βράδυ*¹², υπό μορφήν «απητογραφιών» τις οποίες μπορούσε να ελέγχει σε όλα τα στάδια της παραγωγής τους¹³.

Παθιασμένος με τον Joyce, αποφασίζει το 1957 να ξεκινήσει μία δημόσια συζήτηση γύρω από τη γερμανική μετάφραση του *Οδυσσέα* από τον Georg Goyert, την οποία κατακρίνει με πάθος, και οραματίζεται από το 1960 μια σχολιασμένη μετάφραση του *Finnegan's Wake*, την οποία όμως κανένας εκδότης δεν θα θελήσει να αναλάβει.

Αυτή η επιδεκτικότητα στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα και στην πρωτοπορία της μορφής, την οποία οφείλει στην εξοικείωσή του με την αγ-

γλική λογοτεχνία (μετά τον πόλεμο, αφού εγκαταλείψει τη θέση του ως λογιστής, θα κερδίσει τη ζωή του μεταφράζοντας από τα αγγλικά, κυρίως Edgar Poe και Fenimore Cooper), θα του επιτρέψει να βγει από τις υφολογικές βεβαιότητες και τον νατουραλισμό της μεταπολεμικής Γερμανίας. Σύντροφοι εν εξεγέρσει ενάντια στη γλώσσα και τις εθνικιστικές ιεραρχίες που θέτουν σε κίνδυνο τη συνολική καλλιτεχνική τους ανεξαρτησία, δεσμευόντάς τους στο πολιτικό σχόλιο, αλλά κυρίως υποβάλλοντάς τους στην κρίση του «λαού», ο Joyce και ο Schmidt συναντιούνται στα ίδια πεδία. «Αν ο λαός σε χειροκροτήσει, αναρωτήσου:», γράφει ο Arno Schmidt, «Τι κακό έχω κάνει;! Αν σε χειροκροτήσει και για το δεύτερο βιβλίο σου, πέτα την γραφίδα σου: ποτέ δεν θα γίνεις μεγάλος... Η τέχνη για τον λαό;! Ας αφήσουμε αυτό το σύνθημα για τους ναζί και τους κομμουνιστές...»¹⁴ και ο Joyce έγραφε θέλοντας να διαμαρτυρηθεί ενάντια σ' αυτό που θεωρούσε ως υπο-προϊόν του Θεάτρου του Αββαείου: «ο καλλιτέχνης, ακόμα κι αν κα-

μά φορά απευθύνεται στον λαό, φροντίζει ταυτόχρονα να ζει στο περιθώριο... ο δαίμων του λαού είναι πιο επικίνδυνος από τον δαίμονα της Χυδαιότητας... Το Θέατρο της ιρλανδικής λογοτεχνίας δεν είναι σήμερα παρά ιδιοκτησία της πλέμπας της πιο οπισθοδρομικής φυλής της Ευρώπης¹⁵. Ο Arno Schmidt και ο James Joyce έκαναν αυτό που κανένας άλλος δεν τόλμησε πριν απ' αυτούς, πρωτοστάτησαν στη μεγαλύτερη λογοτεχνική πρόοδο της εποχής μας, αφήφισαν τις εθνικές απαγορεύσεις και αρνήθηκαν τα καθ' υπαγόρευσην θέματα, επέβαλλαν τη δική τους γλώσσα και τη δική τους γραμματική, την αφηγηματική τους ασυνέχεια («Μια διαδοχή σπινθηροβόλων στιγμισούπων, ατάκτως ερριμένων¹⁶»). Φοράνε και οι δύο το προσώπιο της λογιούνης, του δυσεύρετου και λόγιου παραθέματος, ανατρέπουν τις ιεραρχίες των λογοτεχνικών Πανθένων, ο Joyce «αποδεικνύοντας» – οποία βλασφημία! – την

«ανωτερότητα» του Ibsen έναντι του Shakespeare, ο Schmidt, αρνούμενος την αναντίρροπη ηγεμονία του Goethe στα γερμανικά γράμματα και τοποθετώντας σε πρώτο πλάνο τους «ελάσσονες»: Wieland, Fouqué, Tieck, Wezel. Η συγγένεια μεταξύ Joyce και Schmidt δεν είναι μόνο αναλογική, είναι ιστορική, αφού ο δεύτερος διεκδικεί τον πρώτο ως δάσκαλό του – και τη στιγμή που αποδέχεται το βραβείο Γκαίτε, μερικά χρόνια πριν από το θάνατό του, το 1973, τον αναφέρει πάλι ως έναν από τους πιο μεγάλους, μαζί με τον Lewis Carroll – είναι όμως, ταυτόχρονα και κυρίως, μια συγγένεια δομική: καταλαμβάνουν μέσα στον εθνικό του χώρο ο καθένας, την ίδια θέση που τους επιτρέπει να αντιστρέψουν τις ίδιες καθιερωμένες λογοτεχνικές αξίες. Η κοινή τους δυσπιστία απέναντι στη γλώσσα – ο Joyce επιχειρεί να

αποδομήσει ή ακόμα και να «καταστρέψει» τα αγγλικά, τη μισητή γλώσσα της αποικιοκρατίας· ο Schmidt δουλεύει ενάντια στους εθνικούς πολιτισμικούς αυτοματισμούς που έχουν παραγάγει τη μεγαλοστομία του γερμανικού ρομαντισμού και το «εθνικιστικό κίτς¹⁷». «Στο σινεμά... το “επιμορφωτικό ντοκιμαντέρ”: φυσικά πάνω στις Άλλες (υποχρεωτικά με τη συνοδεία μιας ηρωικο-βουκολικής μουσικής. Άσπρα σύννεφα αρμενίζουν, περιπαθώς, στους τόνους μιας διασκευής της εισαγωγής του Freischütz¹⁸). Ω! πόσες λίμνες και πόσες χιονισμένες κορυφές! Λειασμένοι βράχοι... Ένα ζευγάρι γαλακτόχρωμα βόδια διασχίζει ένα χείμαρρο (εκείνη τη στιγμή τα χάλκινα πνευστά φουσκώνουν, δοξαστικά, χύνοντας καταθρόατες από παλλόμενα ακόρυντα). Και παντού μέσα σ' αυτό το καλοστημένο τοπίο, ωραίοι τύποι “Ανδρών και Γυναικών της Γερμανίας, διπλωματούχοι SGDG”, με τα κεφάλια τους παραγεμισμένα από θέληση και πίστη στην τελική νίκη. (Ναι, Μπέρτα, συναρπαστικό!)¹⁹».

Έναντι αυτού του τιμήματος κατάφεραν να κάνουν την υπέροχη ειρωνεία τους ν' αστράψει στο φως, να ανανεώσουν τη λογοτεχνική γλώσσα της αγάπης και να γράψουν σαν να ξεσπούν στα γέλια κατάμουτρα στους ορθοφρονούντες.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Έφη Γιαννοπούλου
(Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης- Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δημοσιεύτηκε στην επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 18, Ιούνιος 1994.
2. Από τα βιβλία του A. Schmidt έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά τα εξής: (Σκηρές) *Από τη ζωή ενός φαύνου*, εκδ. Κριτική, *Το ρουμάνι του Μπαντ* και *Λεβιάθαν*, εκδ. Οδυσσέας. (Στις σημειώσεις που ακολουθούν αναφέρονται οι σελίδες των γαλλικών εκδόσεων).
3. Για την πεζογραφία και τη ρεαλιστική βούληση στον Schmidt, βλέπε P. Pachet, “Réalisme de Schmidt”, *La Main de Singe*, αρ. 4, σελ. 10-13.
4. A. Andersch, *Les Cerises de la liberté*, Ζυρίχη, 1952 (Παρίσι, Le Seuil, 1954, Actes Sud, 1991), μεταφρασμένο από τα γερμανικά από τον Jean Rousset, με επίλογο του Lothar Baier.
5. Στο *Σκηρές από τη ζωή ενός φαύνου* που εμφανίστηκε στη Γερμανία το 1953, ο Schmidt φέρνει στη σκηνή ένα δημόσιο υπάλληλο ο οποίος ανακλύπτει στα αρχεία της μικρής του πόλης τα ίχνη ενός λιποτάκτη του στρατού του Ναπολέοντα με τον οποίο ταυτίζεται (*Σκηρές από τη ζωή ενός φαύνου*, Φραγκφούρτη, 1953: Παρίσι, Julliard, Lettres Nouvelles, μεταφρασμένο από τα γερμανικά από τον J. C. Hémerly).
6. Παράθεμα του L. Baier, «L' Engagement et la distance, Alfred Andersch: une esquisse», επίλογος στο A. Andersch, ό.π.
7. A. Schmidt, *Scènes de la vie d' une faune*, ό.π. σελ. 28.
8. *Αυτόθι*, ό.π. σελ. 115-116.
9. *Αυτόθι*, σελ. 45.
10. A. Schmidt, *Roses et Poireau*, Καρλσρούη, 1959, Παρίσι, Maurice Nadeau, 1994, μετάφραση Claude Riehl, σελ. 115-116.
11. *Αυτόθι*, σελ. 198.
12. A. Schmidt, *Soir brodé d' or*, Φραγκφούρτη, 1975, Παρίσι, Maurice Nadeau, 1991.
13. Βλ. *Liber*, αρ. 8, Δεκέμβριος 1991, σελ. 30.
14. A. Schmidt, *Brand's Haide*, Bourgois, Παρίσι, 1992, μτφρ. Claude Rhiel, σελ. 46.
15. J. Joyce, *Κριτικά δοκίμια*, Gallimard, Παρίσι, 1966, μτφρ. Elisabeth Janvier, σελ. 81.
16. A. Schmidt, *Σκηρές από τη ζωή ενός φαύνου*, ό.π. σελ. 10.
17. *Αυτόθι*, σελ. 169.
18. *Freischütz* (Ελευθέρος Σκοπευτής), όπερα του Carl-Maria Weber.
19. A. Schmidt, *Σκηρές από τη ζωή ενός φαύνου*, ό.π. σελ. 171-172.